

Ks. KRZYSZTOF STANIECKI

ROK LITURGICZNY W OBRZĄDKU BIZANTYJSKIM

Ze wszystkich obrządków chrześcijańskich obrządek bizantyjski, którym posługuje się Kościół prawosławny i greko-katolicki (unicki), ma najbardziej paschalny charakter, ze wszystkich obrządków chrześcijańskich. Wielkanoc jest świętem świąt i uroczystością uroczystości, królem i panem dni świątecznych, jak to głosi w swoim kanonie paschalnym Jan Damasceński. Każda niedziela, a też każda sobota, jest świętem zmartwychwstania. Teksty zmiennych śpiewów niedzielnych, Ewangelia jutrzni mają za temat zwycięstwo nad śmiercią ukrzyżowanego i zmartwychwstałego Syna Bożego. Cały rok liturgiczny koncentruje się wokół Wielkanocy. Nie ma rozbicia na cykl Bożego Narodzenia i Wielkanocy. Wielkanoc jest centrum całego roku kościelnego nie w znaczeniu czasowego początku mimo, że cykl czytań zaczyna się właśnie w dzień Zmartwychwstania Prologiem Janowym. Równie dobrze można by powiedzieć, że na Wielkanoc rok kościelny się kończy czytaniem ostatniego rozdziału Mateusza w czasie Mszy św. Wigilii Paschalnej w Wielką Sobotę. Pierwsze trzy dni Wielkiego Tygodnia są przepełnione myślą o powtórnym przyjsciu Pana: „Oblubieniec nadchodzi”

Wokół Wielkanocy koncentrują się trzy kręgi niedziel i ich tygodni. Pierwszy krąg to Pięćdziesiątnica (Pentekostarion) tzn. niedziele, z których pierwszą jest Wielkanoc, a ósmą i ostatnią jest Zesłanie Ducha Świętego — Pięćdziesiątnica. Niedziele te mają swe nazwy od czytań Ewangelii. Druga z nich to niedziela o Tomaszu, trzecia o niewiastach niosących wonności, czwarta o paralytyku z Rozdz. 5 J, piąta o Samarytance, szósta o ślepym od urodzenia. Po czwartej niedzieli w środę, obchodzi się połowę Pięćdziesiątnicy, po szóstej niedzieli w czwartek, uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego. Siódma niedziela jest niedzielą Świętych Ojców, to jest, świętych uczestników pierwszych Soborów.

Niedziele drugiego kręgu zaczynają się pierwszą niedzielą po Zesłaniu Ducha Świętego poświęconą pamięci wszystkich świętych. Nie jest to święto obchodzone w niedzielę, lecz niedziela o takiej treści liturgicznej. Trzydziesta druga niedziela tego cyklu ma Ewangelię o Zacheuszu i nigdy nie bywa opuszczana, choćby ilość niedziel między dwoma Wielkanocami była mniejsza i trzeba by było niektóre opuścić. Następne niedziele tego cyklu przygotowują już cykl następny, cykl Wielkiego Postu. Są to niedziele o celniku i faryzeuszu, o synu marnotrawnym, niedziela mięso-pustna i seropustna. Tydzień między ostatnimi niedzielami ma środę i pią-

tek aliturgiczny. W poniedziałek, wtorek i czwartek tego tygodnia kończą się perykopy ewangeliczne Łukasza czytaniem opisu wjazdu do Jerozolimy i Męki Chrystusa.

Trzeci krąg to krąg Wielkiego Postu, który zaczyna się poniedziałkiem po niedzieli seropustnej. Sprawowanie Eucharystii i pokuta wielkopostna wzajemnie się wykluczają. Stąd Ofiara Eucharystyczna odprawia się tylko w soboty i niedziele Wielkiego Postu, które pozostają pamiątką Zmartwychwstania, jak świadczą o tym teksty i jasny kolor szat. Wyjątek stanowi trzecia niedziela Postu poświęcona adoracji Krzyża. Teksty zmienne i czerwony kolor szat upodabniają tę niedzielę do święta Podwyższenia Krzyża. Po procesji z księgą Ewangelii a przed czytaniem, zamiast zwykłego Święty Boże, śpiewa się „Krzyżowi Twojemu kłania się Władco i sławimy Twoje święte zmartwychwstanie”

Niedziele Wielkiego Postu mają liturgię świętego Bazylego (tzn. modlitwę eucharystyczną i niektóre inne), soboty Wielkiego Postu i Niedziela Palmowa mają liturgię Jana Chryzostoma. Niedziela Palmowa jest nie tylko niedzielą, ale i świętem, jak Wielkanoc czy Zielone Świątki. Niedziele Wielkiego Postu mają połączoną ze sobą jakąś dodatkową uroczystość lub wspomnienie. Wyływa to stąd, że w inne dni Wielkiego Postu nie odprawia się Mszy św. Pierwsza niedziela Postu jest niedzielą Prawosławia, tzn. zwycięstwa kultu ikony, w drugą dołącza się wspomnienie Grzegorza Palamasa (u prawosławnych), w czwartą Jana Klimaka, w piątą Marii Egipcjanki pokutnicy.

Soboty mają też dołączone jakieś wspomnienie. W pierwszą sobotę wspominamy św. Teodora, druga, trzecia i czwarta sobota Wielkiego Postu ma dołączone wspomnienie zmarłych, podobnie jak sobota przed niedzielą mięsopustną. Piąta sobota Wielkiego Postu jest sobotą hymnu Akathistos, wspomina Matkę Najświętszą w tajemnicy Jej Zwiastowania. Wszystkie te dni wspominające drugą tajemnicę mają drugie czytanie z Apostoła i drugie czytanie z Ewangelii. Sobota przed Palmową Niedzielą ma najuroczystszy charakter, jest pamiątką wskrzeszenia Łazarza i wraz z Niedzielą Palmową zapowiedzią zmartwychwstania.

W środy i piątki Wielkiego Postu odprawia się liturgia uprzednio poświęconych darów św. Grzegorza Dialoga (Wielkiego) papieża rzymskiego. Poprzedzają ją nieszpory, w czasie których czyta się wyjątek z księgi Rodzaju i Przysłów. Tę samą liturgię mają poniedziałek, wtorek i środa Wielkiego Tygodnia, jedynie zamiast księgi Rodzaju czyta się księgę Wyjścia i dodaje się Ewangelię. Szczególne znaczenie posiada środa i czwartek śródpościa z czytaniem kanonu św. Andrzeja z Krety i pokłonami (kanon to część oficjum).

Trzy ostatnie dni Wielkiego Tygodnia, jak w całym chrześcijaństwie, tak i tu mają odrębny charakter. Oficjum czwartkowe nie ma jakichś większych odrębności. Obchód pamiątki Męki Chrystusa zaczyna się w ścisłym sensie nieszporami we Wielki Czwartek. Nieszpory w obrządku bizantyjskim należą z zasady do dnia następnego, czyli można powiedzieć, że obrządek ten ma tylko pierwsze nieszpory w przeddzień święta. Nieszpory Czwartku należą do Wielkiego Piątku, choć zaczynają się przed południem. Z tymi nieszporami złączona jest Msza św. z liturgią św. Ba-

zylego. Po czytaniach ze Starego Testamentu następuje czytanie z 1 Kor 11 o ustanowieniu Eucharystii i Ewangelia na temat całości zdarzeń Wielkiego Czwartku wg Mateusza z niewielkimi dodatkami Jana i Łukasza. W czasie przyniesienia darów na początku liturgii eucharystycznej śpiewa się modlitwę, którą zawsze odmawia się przed Komunią „Wierzę Panie i wyznaję” W kościołach patriarchalnych i niektórych biskupich razem z darami chleba i wina wnosi się krzyżmo przygotowane do konsekracji, co ma teraz i odnowiona liturgia rzymska. Umycie nóg odbywa się po liturgii mszalnej, przy śpiewie odpowiedniej perykopy z Ewangelii św. Jana.

Bardzo uroczyście w Czwartkowy wieczór odprawia się jutrznia Wielkiego Piątku (jest to odpowiednik laudesów porannych rzymskiego oficjum). W ten dzień w jej skład wchodzi opisy Męki Pańskiej wg wszystkich czterech Ewangelistów podzielone na dwanaście części. Każde czytanie zapowiada odpowiednią do kolejności ilość uderzeń dzwonów. W Wielki Piątek rano odprawiają się królewskie godziny: Prima, Tertia, Sexta i Nona. Każda składa się z trzech psalmów i trzech czytań z Proroaka, Apostoła i Ewangelii. Opis ewangeliczny odpowiada zdarzeniom męki z danej godziny dnia. Około południa odprawiają się nieszpory (liturgicznie należą do Soboty). W nieszporach tych po czytaniach ze Starego Testamentu, wśród których znajduje się ostatnia pieśń Izajasza o słudze Pańskim, czyta się 1 Kor 1, 18-2, 2 i opis piątkowych zdarzeń Męki Pańskiej wg Mateusza ze wstawkami o dobrym łotrze z Łukasza i o przebiściu boku z Jana. Pod koniec nieszporów następuje wyniesienie procesjonalne płaszczycy, tzn. całunu z czerwonego materiału z wymalowaną na nim postacią Chrystusa Pana w grobie. Wyobrażenie to adoruje się w Wielki Piątek i Sobotę, a potem umieszcza się na ołtarzu i na nim odprawia się Mszę św. do dnia Wniebowstąpienia Pańskiego. U katolików w Polsce uczyniono z tego procesję teoforyczną (z monstrancją), co nie zgadza się z duchem wschodniej liturgii.

W Piątek wieczorem odprawia się Jutrznię (Laudes) Wielkiej Soboty, zwaną Jutrznią nadgrobną lub jerozolimską, przepelnioną rzewnym oplakiwaniem Syna przez Matkę Bolesną. Śpiewy te są przypisywane św. Grzegorzowi z Nazjanzu. U prawosławnych w czasie tej Jutrzni przy śpiewie „Święty Boże” odbywa się procesja z całunem i księgą Ewangelii, czyli tzw. pogrzeb Jezusa.

W Wielką Sobotę nieszpory zaczynające się przed południem; w historycznej interpretacji stanowią początek Wigilii Paschalnej. W czasie nieszporów czyta się piętnaście paremij — prorocत्व, a po nich czytanie z listu do Rzymian 6, 3-11 i Ewangelie wg Mateusza 28, 1-20. Przed Ewangelią zmienia się szaty z ciemnych na jasne. Zamiast „Święty Boże” śpiewa się „Którzy w Chrystusa zostaliście ochrzczeni, w Chrystusa przyoblekliście się” Śpiew ten zastępuje „Święty Boże” w Sobotę Łazarza, w Wielką Sobotę, w Wielkanocną Niedzielę, w Zielone Świątki, w Boże Narodzenie i w Objawienie we Mszy Wigilijnej i we Mszy z dnia. Wszystkie te dni miały charakter chrzcielny.

Śpiew na procesję z darami w Wielką Sobotę mówi o Baranku podążającym na ofiarę. Od końca Mszy św. wielkosobotniej do godziny brewiarzowej północnej (nocturn, mezonyktion) czyta się całe Dzieje Apo-

stolskie. O północy, a w pewnych warunkach nad ranem, odbywa się procesja rezurekcyjna, a po niej wspaniała Jutrznia Wielkanocna (Laudes) z kanonem paschalnym św. Jana Damascena. Po jutrzni odprawia się Msza św. Wielkanocna, w czasie której Prolog św. Jana można czytać wiersz po wierszu w różnych językach przy biciu w dzwony po każdym wierszu. W jutrzni i w liturgii mszalnej powtarza się stary tropar jerozolimski (IV w.) „Chrystus zmartwychwstał, śmiercią śmierć zwyciężył, będących w grobach życiem obdarował” Wielkanoc jako święto uroczyste obchodzi się przez trzy dni. Cały tydzień jednak jest tygodniem świątecznym, a niedziela antypaschy, czyli Tomaszowa, jest powtórzeniem Wielkanocy (kościół pod wezwaniem Zmartwychwstania obchodzi swój tytuł). Czas wielkanocny trwa do Zielonych Świąt jako Pięćdziesiątnica, ale oddanie święta, coś w rodzaju oktawy, ma miejsce w środę przed Wniebowstąpieniem, kiedy kończą się wielkanocne odrębności w tekstach mszalnych.

Wielkanoc króluje niedzielom całego roku. Jest też centrum świąt roku. Stoi ponad największymi świętami, których ryt bizantyjski zna dwaście. Należą tu trzy święta z cyklu paschalnego: Palmowa Niedziela z poprzedzającą sobotą Łazarza, Wniebowstąpienie, które ma swój okres poświęteczny aż do piątku przed Zielonymi Świątami włącznie i Pięćdziesiątnica — Zesłanie Ducha Świętego. Sobota przed Zielonymi Świątkami łączy się ze wspomnieniem zmarłych. Zielone Świąta prócz nazwy Pięćdziesiątnicy czy Zesłania Ducha Świętego noszą u prawosławnych nazwę dnia, czy niedzieli Trójcy Świętej. W czasie nieспорów tego dnia odmawia się klęcząco specjalne modlitwy o dar Ducha Świętego. Drugi dzień Zielonych Świąt jest dniem Ducha Świętego, u greko-katolików został on też poświęcony Trójcy Świętej. Oprócz poniedziałku w całym tygodniu czci się jeszcze tajemnicę Ducha Świętego, ale czytanie Dziejów Apostolskich i Ewangelii Jana zaczęte uroczyście w Niedzielę Paschy kończy się w Niedzielę Pięćdziesiątnicy, która zamyka radosny okres siedmiu tygodni. Od poniedziałku czyta się Ewangelię Mateusza i listy Pawłowe. Niedziela pierwsza po Zesłaniu Ducha Świętego, zwana Niedzielą Wszystkich Świętych, jest niedzielą zwykłą.

Prócz tych świąt z cyklu paschalnego do wielkich dwunastu świąt należą jeszcze inne. Rok cywilny w Bizancjum rozpoczynał się pierwszego września. Chronologicznie więc pierwszym z tych świąt jest Dzień Narodzenia Bogarodzicy, ósmego września. Poprzedza je jeden dzień przedświąteczny, jakby wigilia „dzienna”, a do dwunastego września włącznie sięga jakby oktawa tego święta. Trzynasty września to dzień przygotowania następnego wielkiego święta Podwyższenia Świętego Krzyża (14. IX.). Następnym siedem dni tworzy jakby oktawę tego święta. Ma ono wybitnie uroczysty charakter, gdyż oprócz tego posiada sobotę i niedzielę poprzedzającą święto i sobotę i niedzielę po święcie Świętego Krzyża. Najskromniejsze z tych uroczystych dwunastu świąt, to święto Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny, czyli dzień wprowadzenia Jej do świątyni. Ma ono tylko jeden dzień przygotowania i jeden dzień poświęteczny. Święto Bożego Narodzenia należy do najuroczystszych. Oprócz pięciu dni przygotowania ma aż dwie niedziele poprzedzające, zwane Niedzielą Praojców i Ojców Starego Testamentu i prawdziwą wigilię z ma-

łymi godzinami królewskimi jak we Wielki Piątek i z nieszporamai połączonymi z liturgią mszalną św. Bazylego W. Święto trwa trzy dni. Drugi dzień poświęcony jest Bogarodzicy (u greko-katolików wspomina się też św. Józefa), dopiero trzeci dzień poświęcony jest św. Szczepanowi. Dni w oktawie nie usuwają obchodów świątecznych. Kończy się oktawa ostatnim dniem grudnia. Obrzezanie Pańskie jest osobnym świętem ze wspomnieniem św. Bazylego W. z powodu dnia jego śmierci. Odprawia się w tym dniu liturgia św. Bazylego. Święto to nie należy do dwunastu. Od drugiego stycznia zaczynają się dni przedświąteczne Objawienia Pańskiego. Obejmują one i osobną niedzielę przed Objawieniem. Objawienie ma wigilię w ścisłym sensie z godzinami królewskimi jak w Wielki Piątek i w Wigilię Bożego Narodzenia, z nieszporamai połączonymi z liturgią św. Bazylego. W wigilię święci się wodę na terenie świątyni. W sam dzień Objawienie po uroczystej Mszy św. i procesji do rzeki czy źródła odbywa się uroczyste poświęcenie wody. Święto to 6. I. jest obchodem tajemnicy Chrztu Chrystusa w Jordanie i objawienia Trójcy Świętej. Okres jakby oktawy obejmuje łącznie ze świętem dziewięć dni. Jest też osobna niedziela po Objawieniu, tak jak po Bożym Narodzeniu i Podwyższeniu Świętego Krzyża. Ponieważ cykl niedziel trwa od Wielkanocy do Wielkanocy, a ilość ich między jedną Wielkanocą a drugą bywa różna, dlatego też przy mniejszej ilości niedziel przypadają po dwa formularze niedzielne na jedną niedzielę, tzn. jeden zwykły, a drugi związany z Bożym Narodzeniem czy Objawieniem, przy większej ilości niedziel, cykl niedziel zwykłych przerywa się i ich miejsce zajmują niedziele świąteczne. Do dwunastu świąt należy święto Spotkania Pana czyli Ofiarowania Pańskiego (2. II.) z dniem poprzedzającym i z dniami jakby oktawy. Jest to święto Pańskie o charakterze chrysto-maryjnym, u Słowian nie ma własnych antyfon mszalnych, które mają święta Pańskie, a nie mają święta maryjne należące do dwunastu. Święto Zwiastowania ma podobny charakter, choć nie nazywa się Pańskim a maryjnym. Jest ono kommemorowane nawet w takie dni jak: Palmowa Niedziela, Wielki Czwartek, Wielka Sobota czy Wielkanoc i zawsze jest obchodzone 25 marca. Gdy wypadnie we Wielkanoc, święto staje się podwójnie uroczyste, tzw. kireopascha. Jest to jedyne święto, które można uroczyście obchodzić we wszystkie dni Wielkiego Postu. Poza niedzielą ma to święto zawsze liturgię św. Jana Chryzostoma, a we Wielki Piątek, który nie dopuszcza żadnej eucharystycznej celebry, gdy wypadnie w ten dzień Zwiastowanie, odprawia się w połączeniu z nieszporamai liturgia pełna św. Jana Chryzostoma, prawdziwa Msza św. Po niej dopiero następuje wyniesienie całunu. Ostatnie dwa święta roku kończącego się sierpniem, to Przemienienie Pańskie 6. VIII., ze swoim dniem przygotowania i z dniami poświęconymi sięgającymi trzynastego sierpnia. 14. VIII., to dzień przygotowania nowego uroczystego święta Zaśnięcia Bogarodzicy, czyli Jej Wniebowzięcia 15. VIII., którego okres świąteczny wraz ze świętem liczy dziewięć dni. Tak więc pierwszym świętem roku cywilnego było Narodzenie Bogarodzicy, a ostatnim Jej Zaśnięcie. Stanowi to mocny akcent maryjny w roku kościelnym Kościoła bizantyjskiego.

Święta Pańskie należące do tych dwunastu zastępują niedziele. Gdy jest to niedziela przedpościa lub postu, obchody się łączą. Święta maryjne są kommemorowane w niedzielę, ale się ich nie przenosi. Tylko te święta

mają swoje dni przygotowania i dni poświęczone. Inne święta zaczynają się od nieszporów i trwają do dziewiątej godziny brewiarzowej. Są jednodniowe. Do uroczystszych należy Obrzezanie, Narodzenie i Ścięcie św. Jana Chrzciciela, Świętych Apostołów Piotra i Pawła w datach zgodnych z kalendarzem rzymskim. Do większych świąt należą też: Świętego Mikołaja, wspólne święto Grzegorza Teologa, Bazylego W. i Jana Złotoustego (30 stycznia) i św. Dymitra w październiku. U katolików uroczyscie obchodzi się przypadające w Kościele Wschodnim na dziewiątego grudnia Święto Poczęcia N.M.P., a także Święto Eucharystii (Boże Ciało) i Święto Chrystusa Króla miłującego ludzi (odpowiednik świąt Serca J. i Chrystusa Króla).

Z mniejszych świąt wyróżnia się Święto Opieki M. Bożej 1. X., dwa święta Jana Ewangelisty, Jerzego, Eliasza, a u katolików św. Jozafata.

Zaliczenie takich świąt jak Zesłanie Ducha Świętego, Boże Narodzenie, Objawienie Pańskie do dwunastu sprawia, że Pascha, która nie jest wliczona do dwunastki, jaśnieje ponad wszystkimi świętami jako główne święto całego roku, centrum cyklu wszystkich niedziel i nadrzędna uroczystość w odniesieniu do największych świąt.

Zróżdła i literatura: *Anthologion*, Moskwa 1780. — *Czasosłow*, Lwów 1888. — *Leiturgikon*, Lwów 1905. — *Triordion Cwietnyj*, Poczajów 1789. — S. Bułgakow, *Awtobiograficzeskija zamietki*, Paryż 1947, cz. III: Piśma, 151-165. — G. Misiejuk, *Rok kościelny*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” r. 1973 nr 2, 51—66 i nr 3, 39—57.